

Medenî Usûl Hukukunda Bilirkişi Raporu ile Uzman Görüşü Arasındaki Çelişkinin Giderilmesi

Beseitigungs des Widerspruchs zwischen den Privat- und Gerichtsgutachten im Zivilprozessrecht

Araş. Gör. Mikail Bora Kaplan*

ÖZ

Mahkeme, özel veya teknik bilgiyi gerektiren hâllerde, bilirkişinin oy ve görüşünün alınmasına karar verir (HMK m. 266, I). Bunun üzerine bilirkişi, görevi kapsamında kalan konular hakkında oy ve görüşünü sözlü veya yazılı olarak mahkemeye bildirir (HMK m. 279, I). Bilirkişi delili, Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 293'üncü maddesinde düzenlenen uzman görüşünden farklıdır. Uzman görüşü, tarafların, yargılama konusu uyuşmazlıkla ilgili olarak uzmanından bilimsel mütalâa alması durumunda ortaya çıkar (HMK m. 293, I). Bazı durumlarda, bilirkişi raporunda yapılan tespitler ile uzman görüşüyle ortaya çıkan durum arasında çelişki olabilir. Bu çelişkinin giderilmesi hukukî dinlenilme hakkının bir gereğidir. Bu çalışmanın özünü söz konusu çelişkinin nasıl giderilmesi gerektiği oluşturmaktadır. Alman Federal Temyiz Mahkemesi'nin içtihadından yola çıkılarak aşamalı bir prosedürle bu çelişkinin nasıl giderilmesi gerektiği izah edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Bilirkişi raporu, uzman görüşü, hukukî dinlenilme hakkı, çelişkinin giderilmesi*

* Araştırma Görevlisi, Türk-Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medenî Usûl ve İcra-İflâs Hukuku Anabilim Dalı & İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Doktora Programı Öğrencisi, m.kaplan@tau.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4162-9054.

Eliminating The Contradiction Between Expert Report And Expert Witness (Private Expert) In Civil Procedure Law

ABSTRACT

In cases requiring special or technical knowledge, the court decides to obtain the opinion and vote of an expert (Art. 266, I CCP). Thereupon, the expert shall submit the court verbally or in writing of their opinion on the matters falling within the scope of their duties (Art. 279, I CCP). Expert evidence differs from the expert witness regulated under Article 293 of the Code of Civil Procedure. Expert witness comes into question when one of the parties obtain a scientific statement from an expert about the dispute subject to the proceedings (Art. 293, I CCP). In some cases, there may be a contradiction between the findings in the expert report and the situation revealed by the expert witness. It is emphasized that the elimination of this contradiction is a requirement of the right to be heard. The subject of this study is how this contradiction should be resolved. Based on the jurisprudence of the German Federal Court of Appeal, it is explained how this contradiction should be eliminated with a step-by-step procedure.

Key Words: *Expert report, expert witness, right to be heard, eliminating the contradiction*

I. GENEL OLARAK BİLİRKİŞİ VE UZMAN GÖRÜŞÜ

Bir davada hâkim, özel ve teknik bilgi gerektiren konularda karar vermek zorunda kalabilir. Hâkim, özel ve teknik bilgiye sahibi olmadığı gerekçesiyle uzmanlık bilgisi gerektiren bu konular hakkında karar vermekten imtina edemez. Bununla birlikte hukuk düzeni, hâkimden özel ve teknik bilgiyi gerektiren meseleleri bilmesini beklememektedir. Genel bilgi veya tecrübe ya da hâkimlik mesleğinin gerektirdiği hukukî bilgisi dışında hâkimin her şeyi bilme zorunluluğu olmadığından özel ve teknik bilgi gerektiren meseleleri çözmek için “uzman” kişilerden yardım alması gerekir¹. Bu sebeple Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nda, bu tür sorunların çözümünde hâkime yardım için bilirkişi delili öngörülmüştür. Hâkim tarafların talebi üzerine veya re’sen bilirkişinin oy ve görüşünün alınmasına karar verebilir (HMK m. 266).

¹ karşı. HMK m. 266, I.

Uyuşmazlıkla ilgili olarak hâkim karar verir. Ancak birtakım uyuşmazlıklar hakkında karar verebilmek için sadece hukuku bilmek yeterli değildir. Bu noktada özel ve teknik bilginin varlığına ihtiyaç duyulur. Dolayısıyla bazı uyuşmazlıklar “uzman uyuşmazlıkları” olarak isimlendirilmektedir². Karmaşık olan bu uyuşmazlıkların çözümünde taraflar “uzman” bir kişinin görüşüne ihtiyaç duymaktadır³. Bu sebeple taraflar bilirkişinin oy ve görüşüyle yetinmemekte, iddia ve savunmalarını güçlendirmek amacıyla dilekçeler aşamasında veya (*genellikle*) bilirkişi raporuna karşı “özel” bir uzmana başvurmuştur⁴. Nitekim Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun 293’üncü maddesinde tarafların dava konusuna göre uzmanından bilimsel mütalâa (uzman görüşü) alabileceği düzenlenmiştir⁵. Bilimsel mütalâaya başvurulmasındaki amaç tarafların iddia ve savunmasını kuvvetlendirerek⁶ kendi menfaatlerini korumaktır⁷. Böylece taraflar

² Nima Ghassemi-Tabar/Robert Nober, “Der Privatgutachter im Zivilprozess”, NJW 8, 2016, 552-554, s. 552.

³ Baki Kuru/Burak Aydın, *Medenî Usûl Hukuku El Kitabı*, Cilt 1, 2. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2021, s. 825; Hasan Elyıldırım, *Hukuk Yargılamasında Uzman Görüşü*, Adalet Yayınları, İstanbul, 2021, s. 26.

⁴ Uzman görüşüne yargılamadan önce veya yargılama sırasında başvurulabileceği yönünde bkz. BK ZPO/*Rüetschi*, Art. 183 n. 34; Paul Oberhammer/Tanja Domej/Ulrich Haas, *Kurzkommentar ZPO*, 3. Auflage, Basel, 2021, Art. 183 n. 16, 17 [KUKO ZPO-*Baumgartner*].

⁵ İsviçre Medenî Usûl Kanunu taslağında uzman görüşüne yer verilmişken daha sonra yapılan itirazlar neticesinde ilgili düzenleme yasalaşmamıştır. Merî Kanun’da uzman görüşü düzenlenmemiştir. bkz. BK ZPO/*Rüetschi*, Art. 183 n. 35; Franz Hasenböhler/Sonia Yañez, *Das Beweisrecht der ZPO*, Bd. II, Schulthess, Zürich, 2019, n. 7.375. Ancak İsviçre Medenî Usûl Kanunu değişiklik taslağında uzman görüşüne belge delili başlığı altında yer verilmiştir. Bkz. E-sZPO, BBl 2020, s. 2789. *Karş.* 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu m. 67, VI.

⁶ Oğuz Atalay, *Pekcanitez Usûl Medenî Usûl Hukuku*, C. II, 15. Bası, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 1958; Abdurrahim Karşlı, *Medeni Muhakeme Hukuku*, 5. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2020, s. 623. Bilirkişi raporuna itiraz olarak uzman görüşünün ileri sürülmesinin bilirkişi raporuna itirazı nitelikli hâle getireceği yönünde bkz. Ömer Buğra Alihocagil, “*Medeni Usul Hukukunda Bilirkişi Raporunun Hazırlanması ve Bilirkişi Raporuna İtiraz*”, EBYÜHFD, C. XXII, S. 3-4, 2018, 547-588, s. 575, dp. 110.

⁷ Yarg. 15. HD., E. 2020/3360 K. 2021/1893 T. 22.4.2021 (Lexpera).

dilekçelerini hazırladıkları aşamada veya bilirkişi raporuna itiraz olarak uzmanından bilimsel mütalâa alıp iddia veya savunmasını daha etkin kılabilir⁸.

Uzman görüşü, uzmanın mahkemenin kararıyla değil, tarafın talebi üzerine hazırladığı bilimsel mütalâadır⁹ ve bu yönüyle bilirkişi delilinden farklıdır¹⁰. Şöyle ki hâkim talep üzerine veya re'sen bilirkişiye müracaat edebilir ve bilirkişinin seçimi tamamiyle hâkimin tekelindedir¹¹. Ancak uzman görüşüne başvurmak ve uzmanı belirlemek tarafın takdirindedir¹². Ayrıca bilirkişi ücreti yargılama giderinden sayılır (HMK m. 323, I, e), bilirkişi için taraf adlî yardımdan yararlanabilir (HMK m. 335, I, a). Öte yandan aynı şeyler uzman görüşü için söylenemez¹³. Hukuk Muhakemeleri Kanunu'na göre, hukukî sorunlar hakkında bilirkişiye başvurulamaz

⁸ Bkz. Hakan Pekcanitez, "Özel Uzman (Bilirkişi) Görüşü ve Değerlendirilmesi", Makaleler, C. II, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2016, 393-420, s. 394; Hakan Pekcanitez/Oğuz Atalay/Muhammet Özkes, *Medenî Usûl Hukuku Ders Kitabı*, 10. Bası, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2022, s. 434; M. Serhat Sarısözen, *Medeni Usul Hukukunda Soru Yönelme ve Çapraz Sorgu*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2016, s. 347 [Çapraz Sorgu].

⁹ Hans-Joachim Musielak/Wolfgang Voit, *Grundkurs ZPO, Erkenntnis- und Zwangsvollstreckungsverfahren*, 14. Auflage, C.H.Beck, München, 2018, n. 801; Hasenböhler/Yañez, n. 7.377; BK ZPO/Rüetschi, Art. 183 n. 34.

¹⁰ Pekcanitez, s. 394; Rüdiger Graf v. Hardenberg, *Das Privatgutachten im Zivilprozeß - unter Berücksichtigung der Rechtslage im Strafprozeß*, 1975, s. 59-60; Walter H. Rechberger/Thomas Klicka, *ZPO Zivilprozessordnung*, 5. Auflage, Verlag Österreich, Wien, 2019, vor § 351 n. 8; Musielak/Voit, n. 801; Süha Tanrıver, *Medenî Usûl Hukuku*, Cilt I, 4. Bası, Yetkin Yayınları, Ankara, 2021, s. 1104; L. Şanal Görgün/Levent Börü/Mehmet Kodakoğlu, *Medenî Usûl Hukuku*, 10. Baskı, Ankara, 2021, s. 586-597; Mustafa Serdar Özbek, "Uzman Görüşününün Yargılamada Değerlendirilmesi", *TNBHD*, C. 4, S. 1, 2017, 63-162, s. 76 [Uzman Görüşü]; Çiğdem Yazıcı-Tıktık, "HMK M. 293'teki Uzman Görüşü Kurumu ile Anglo-Sakson Hukuk Sistemindeki Uzman Tanık Kurumunun Karşılaştırılması", *MİHDER*, C. 7, S. 20 (2011/3), 79-100, s. 91.

¹¹ Tanrıver, s. 1105.

¹² Pekcanitez, s. 397; Selçuk Öztek, "Tanık, Bilirkişi İncelemesi, Keşif ve Uzman Görüşü", İstanbul Barosu Yayını, İstanbul, 2008, 197-205, s. 204 [İBY].

¹³ Tanrıver, s. 1106; Öztek, İBY, s. 204; Pekcanitez/Atalay/Özkes, s. 435. Zorunlu

(HMK m. 266)¹⁴. Buna karşılık Kanun'da uzman görüşü bakımından böyle bir sınırlama getirilmemiştir¹⁵. Dolayısıyla taraf, hukukî sorunlar hakkında uzmanından bilimsel mütalâa alabilir¹⁶.

Uzman görüşünün hukukî niteliği tartışmalıdır¹⁷. Öğretideki baskın görüşe göre, uzman görüşünün niteliği taraf beyanıdır¹⁸. Bu görüşü savunan yazarlar, uzman görüşünün delil değeri taşımadığını kabul etmekte-

hâllerde bilirkişiye ödenen ücreti aşmayacak şekilde uzman görüşü bedelinin yargılama giderine dahil olabileceği yönünde bkz. Pekcanitez, s. 400. Delil olmadığı için yargılama gideri olarak kabul edilmese bile uzman görüşü bedelinin daha sonra bir tazminat davasına konu olabileceği yönünde bkz. Hasenböhler/Yañez, n. 7.392.

¹⁴ Hukukî sorunlar hakkında bilirkişiye müracaat edilmesi gerekliliği hakkında bkz. Murat Atalı, "6754 Sayılı Bilirkişilik Kanunu ve Hukukî Konularda Bilirkişilik", AÜHFD, 65 (4), 2016, 3271-3282, s. 3277 vd.

¹⁵ Murat Atalı/İbrahim Ermenek/Ersin Erdoğan, *Medenî Usûl Hukuku*, 5. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2022, s. 543; Tanrıver, s. 1105; Görgün/Börü/Kodakoglu, s. 587.

¹⁶ BK ZPO/Rüetschi, Art. 183 n. 39; Hasenböhler/Yañez, n. 7.378; Atalı, s. 3279; Cenk Akil, "Medeni Yargılama Hukukunda Mahkeme Tarafından Atanan Bilirkişi-Uzman Tanık Ayrımı", ABD, 2011/2, 171-183, s. 181; Özbek, *Uzman Görüşü*, s. 91; Yazıcı-Tıktık, s. 91. Hukukî konularda alınan mütalâanın uzman görüşü olarak değerlendirilemeyeceği yönünde bkz. Öztekin, İBY, s. 204.

¹⁷ Tartışmalar hakkında bkz. Elyıldırım, s. 47 vd.; Zora, s. 46 vd.

¹⁸ Pekcanitez, s. 395; Tanrıver, s. 1104; Pekcanitez/Atalay/Özekes, s. 435; Karlı, s. 623; Akil, s. 177; Yazıcı-Tıktık, s. 91. Alman hukuku için bkz. v. Hardenberg, s. 2-3, 59 vd.; Hans-Joachim Musielak/Wolfgang Voit (Hrsg.), *Zivilprozessordnung mit Gerichtsverfassungsgesetz Kommentar*, 19. Auflage, Verlag Franz Vahlen, München, 2022, § 402 n. 5 [Musiellak/Voit/Huber]; Musiellak/Voit, n. 801; Ingo Saenger (Hrsg.), *Nomos Kommentar Zivilprozessordnung Handkommentar*, 9. Auflage, Nomos, 2021, vor § 402 n. 2 [HK-ZPO/Siebert]. İsviçre hukuku için bkz. Alexander Brunner/Ivo Schwander Gasser, *ZPO Schweizerische Zivilprozessordnung Kommentar*, 2. Auflage, 2016, Art. 183 n. 28 [DIKE-ZPO/Müller]; Nitekim İsviçre hukukunda, *Medenî Usûl Kanunu'nun gerekçesinde açıkça delil olarak değil, taraf beyanı olarak kabul edilmiştir*. Botschaft ZPO, s. 7325. Ancak İsviçre *Medenî Usûl Hukuku Kanunu* değişikliğ taslağında uzman görüşü belge delili arasında düzenlenmiştir. E-sZPO, BBI 2020, s. 2789. Değişikliğe gerekçe olarak İsviçre Federal Mahkemesi'nin delil olarak kabul etmemesi gösterilmiştir. Gerekçede Federal Mahkeme'nin bu kararının

dir¹⁹. Çünkü uzman görüşü, bilirkişinin tarafsız olması için Kanun'da öngörülen teminatlardan yoksundur. Uzman görüşünün delil niteliğini haiz olmadığını ileri sürenlere göre, tarafın belirlediği ve ücretini ödediği bir kişinin mutlak surette tarafsız ve objektif olması beklenemez²⁰. Uzman görüşünde kendisine başvuran tarafın aleyhine sonuç doğurabilecek tespitler olsaydı, taraf bu mütalâayı yargılamaya dahil etmezdi. Ancak öğretilerde aksi yöndeki bir fikre²¹ ve bazı yargı kararlarına²² göre uzman

öğretinin büyük bir kısmına aykırı olduğu ve öğretiyi tarafından eleştirildiği belirtilmiştir. Federal Konseye (*Bundesrat*) göre, Federal Mahkeme'nin görüşünün hukukî temeli tatmin edici değildir ve bu sebeple düzeltilmelidir. Bu sebeple Federal Konsey, uzman görüşünün belge niteliğinin kanunda açıkça tespit edilmesi gerektiğini önermiştir. Botschaft zur Änderung der Schweizerischen Zivilprozessordnung (Verbesserung der Praxistauglichkeit und der Rechtsdurchsetzung), BBI 2020, s. 2751-2752.

¹⁹ Karslı, s. 624; Emel Hanağası, *Medenî Yargılama Hukukunda Silahların Eşitliği*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2016, s. 420; Yazıcı-Tıktık, s. 92. Alman hukukunda da uzman görüşü (*Privatgutachten*) delil olarak kabul edilmemektedir. Bkz. Leo Rosenberg/Karl Heinz Schwab/Peter Gottwald, *Zivilprozessrecht*, 18. Auflage, C.H.Beck, München, 2018, §122 n. 14; Othmar Jauernig/Burkhard Hess, *Zivilprozessrecht*, 30. Auflage, C.H.Beck, München, 2011, §54 n. 3; İsviçre uygulamasında uzman görüşü delil olarak kabul edilmemektedir. BGE 141 III 433 E. 2.6. Eleştiri için bkz. Hans Schmid, "*Privatgutachten im Zivilprozess*", SJZ-RSJ 2016, 527-528, s. 528.

²⁰ Uzman görüşünde ifade edilen mütalâanın Türk Medeni Kanunu'nun 1'inci maddesi kapsamında bilimsel görüş olmadığı yönünde bkz. Fahri Erdem Kaşak, "*Hâkimin Karar Verirken Bilimsel Görüşlerden Yararlanması (TMK m. 1/III)*", İstanbul Hukuk Mecmuası, 79 (4), 2021, 1127-1167, s. 1148.

²¹ Ramazan Arslan/Ejder Yılmaz/Sema Taşpınar Ayvaz/Emel Hanağası, *Medenî Usul Hukuku*, 6. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2020, s. 472; Kuru/Aydın, s. 826; Selçuk Öztekin, "*Bilirkişi Raporunun Hâkimi Bağlamaması*", Prof. Dr. Ejder Yılmaz'a Armağan, C. 2, Yetkin Yayınları, Ankara, 2014, 1607-1625, s. 1624-1625 [Bilirkişi Raporu]; Maddî vakıalar bakımından takdiri delil olduğu yönünde bkz. Ali Cem Budak/Varol Karaaslan, *Medenî Usul Hukuku*, 5. Bası, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2021, s. 307. İsviçre öğretisinde uzman görüşünün belge delili olduğu yönünde bkz. Andreas Binder/Roman S. Gutzwiller, "*Das Privatgutachten – eine Urkunde gemäss Art. 177 ZPO*", ZZZ, 2013, 171-176, s. 175.

²² İstanbul BAM, 14. HD., E. 2019/859 K. 2021/1195 T. 7.10.2021 (Lexpera).

görüşü delil niteliğindedir²³. Bu görüşe müntesip olanlara göre hâkim, HMK m. 293 gereği uzman görüşünü serbestçe değerlendirme iktidarını haizdir. Ayrıca uzman görüşü Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda "İspat ve Deliller" başlığı altında düzenlenmiştir. Buradan hareketle de uzman görüşü delil vasfına sahiptir²⁴.

Uzman görüşünün niteliğini belirlemek için öncelikle uzman görüşünün konusu bakımından ikili bir ayırım yapmak gerekir²⁵. Bunun sebebi bilirkişi delilinden farklı olarak tarafın hukukî konularda uzman görüşüne başvurabilmesinin mümkün olmasıdır. Şayet uzman görüşü hukukî sorunun tespitine ve çözümüne ilişkinse bu rapor, tarafın ispat faaliyetiyle ilgili değildir. Çünkü bu ihtimalde uzman raporu sadece hukukî değerlendirmeye matuftur²⁶. Dolayısıyla böyle bir uzman görüşü ancak taraf beyanı olarak değerlendirilebilir. Bu tür bir uzman görüşünü karşı taraf kabul etse bile, hâkim bununla bağlı değildir²⁷. Zira hukuku uygulamak hâkimin görevidir (HMK m. 33). Ancak hâkim, bu görüşe neden iştirak etmediğini gerekçeleriyle açıklamalıdır²⁸.

Şayet uzman görüşü maddî bir vakıya ilişkin olup bir tarafın sunduğu uzman görüşünü diğer taraf kabul ederse, taraflar arasında - şartları varsa- delil sözleşmesinin (*hakem-bilirkişi sözleşmesinin*) varlığı ileri

²³ Öğretide uzman görüşünün hukukî niteliğinin delil değerlendirme aracı (Görgün/Börü/Kodakoğlu, s. 588; Özbek, Uzman Görüşü, s. 126; M. Serhat Sarısözen, "Özel Bilirkişi (Uzman Görüşü)", Prof. Dr. Ejder Yılmaz Armağanı, C. 2, S. 1, Yetkin Yayınları, Ankara, 2014, 1699- 1728, s. 1704 [Özel Bilirkişi]; Elyıldırım, s. 57 vd.) ve bilimsel görüş (Şafak Narbay/İbrahim Özbay, "Türk Hukukunda Hukukî Mütalâanın Önemi ve Niteliği", BATİDER, 2005, C. XXIII, S. 2, 117-146, s. 138) olduğunu ifade eden yazarlar da bulunmaktadır.

²⁴ Öztekin, Bilirkişi Raporu, s. 1624; Sultan Işık, Uzman Görüşü: Mütalaa, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015, s. 92.

²⁵ Bu ayırım için bkz. Atalı/Ermenek/Erdoğan, s. 544; Budak/Karaaslan, s. 307.

²⁶ Atalı/Ermenek/Erdoğan, s. 543-544. Hukukî konularda alınan uzman görüşü bakımından aynı yönde bkz. Budak/Karaaslan, s. 307.

²⁷ Mahkeme bilirkişi/uzman görüşünün hukukî tespitleriyle bağlı değildir. BK ZPO/Rüetschi, Art. 183 n. 39.

²⁸ Elyıldırım, s. 169.

sürülebilir²⁹. Bu durum, yani bir delil sözleşmesinin varlığı mahkemenin bilirkişiye başvurmasını gereksiz kılar³⁰. Zira taraflar çekişmeli vakıanın sübutu hakkında uzmanın görüşü doğrultusunda mutabık kalmışlardır. Ancak karşı taraf uzman görüşünü kabul etmezse, bu rapor taraf beyanı niteliğindedir. Özellikle tahkikat aşamasında bilirkişi raporuna karşılık alınan böyle bir mütalâa, bilirkişi raporuna itiraz olarak değerlendirilebilir.

II. BİLİRKİŞİ RAPORU İLE UZMAN GÖRÜŞÜ ARASINDAKİ ÇELİŞKİNİN GİDERİLMESİ GEREKLİLİĞİ

A. Genel Olarak

Taraflar uzman görüşüne dava açmadan önce veya yargılama sırasında başvurabilir ve uzmandan görüş talep edebilir³¹. Ancak taraflar yargılama sırasında uzman görüşüne başvurmak için mahkemeden bir süre isteyemez (HMK m. 293, I). Uygulamada sıklıkla tarafların bilirkişi raporuna itiraz ederken bu itirazlarını destekler mahiyette uzman görüşünü dava dosyasına sundukları görülmektedir³². Burada amaç bilirkişi raporundaki eksiklikleri ve hataları uzman kişi marifetiyle ortaya koymaktır³³.

²⁹ Atalı/Ermenek/Erdoğan, s. 544. Taraflar uzman görüşünün tespitlerinde anlaşırsa, mahkemenin bu raporu dikkate alarak hüküm kurabileceği yönünde bkz. Pekcanitez, s. 395; Sarısözen, Özel Bilirkişi, s. 1728. Her iki tarafın kabul etmesi hâlinde uzman görüşünün bilirkişi delili olarak değerlendirilebileceği yönünde bkz. Jauernig/Hess, §54 n. 3; Özbek, Uzman Görüşü, s. 132. Her iki tarafın kabul etmesi hâlinde uzman görüşünün belge delili olarak telakki edilebileceği yönünde bkz. Wolfgang Krüger/Thomas Rauscher, (Hrsg.), Münchener Kommentar zur Zivilprozessordnung mit Gerichtsverfassungsgesetz und Nebengesetzen, Band 2, 6. Auflage, C.H.Beck, München, 2020 § 402 n. 9 [MüKoZPO/Zimmermann]; Volkert Vorwerk/Christian Wolf, Beck'scher Online-Kommentar, 44. Edition, Stand: 01.03.2022, § 402 n. 6 [BeckOK-ZPO/Scheuch].

³⁰ Uzman görüşünün içeriği karşı tarafça kabul edilirse, bilirkişi raporu alınmasının lüzumsuz olduğu yönünde bkz. BASLER KOMMENTAR, Schweizerische Zivilprozessordnung, 3. Auflage, Basel, 2017, Art. 183 N. 17 [BSK-ZPO/Dolge].

³¹ Elyıldırım, s. 92.

³² Musielak/Voit/Huber, § 402 n. 6.

³³ Pekcanitez, s. 396; Atalay, s. 1960.

Bilirkişi raporunu sarsmak için taraf, itiraz dilekçesini uzman görüşüne dayandırarak hazırlayabilir veya bu dilekçesine uzman görüşünü ekleyebilir³⁴.

Bilirkişi raporuna itiraz olarak sunulan uzman görüşü ve bilirkişi raporunda yapılan tespitler arasında çelişkinin gündeme gelmesi muhtemeldir. Burada cevaplanması gereken ilk soru, hâkimin bu çelişkiyi gidermek zorunluluğunun olup olmadığıdır. Şayet bu soruya olumlu yanıt verilirse -yani hâkimin bilirkişi raporundaki tespitle uzman görüşü arasındaki çelişkiyi giderme zorunluluğu kabul edilirse- bu çelişkinin nasıl giderilmesi gerektiği de tespit edilmelidir.

B. Yabancı Hukukta Çelişkinin Giderilmesi Gerekliliği

Avusturya Temyiz Mahkemesi'nin bazı kararlarına göre³⁵, hâkim uzman görüşü ve bilirkişi raporu arasındaki her türlü çelişkiyi gidermek zorunda değildir. Öyle ki hâkim, güvenilir olduğunu düşündüğü raporu kararına esas alabilir. Avusturya Temyiz Mahkemesi'nin bu içtihadına rağmen Alman Federal Temyiz Mahkemesi³⁶, uzman görüşüyle bilirkişi raporu arasındaki çelişkinin itinalı bir şekilde değerlendirilmesi ve bu ihtilafın giderilmesi gerekliliğini belirtmiştir. Zira Mahkemeye göre bu ihtilafın giderilmesi gerekliliği Alman Anayasası'nın 103'üncü maddesinde yer alan hukukî dinlenilme hakkından kaynaklanmaktadır³⁷. Benzer şekilde İsviçre Federal Mahkemesi³⁸ de uzman görüşünün bilirkişi raporunu eksik veya yetersiz kılması hâlinde, ek bilirkişi raporu alınmasının yerinde olduğunu ifade etmiştir.

Genel olarak yabancı hukuk öğretisinde³⁹ bilirkişi raporu ile uzman görüşü arasındaki çelişkinin giderilmesi gerektiği kabul edilmektedir.

³⁴ Yazıcı-Tıktık, s. 92.

³⁵ OGH, 6Ob55/19k, 25.04.2019, 2.1; OGH, 6Ob193/16z, 22.12.2016.

³⁶ BGH, Beschluss vom 5.11.2019 – VIII ZR 344/18 (NJW-RR 2020, 186).

³⁷ BGH, Beschluss vom 5.11.2019 – VIII ZR 344/18 (NJW-RR 2020, 186-187).

³⁸ BGE 6B_215/2013, E. 1.2 (DIKE-ZPO/Müller, Art. 188 n. 16).

³⁹ Peter F. Schlosser, "Spontan präsentierte Zeugen und (Privat-)Gutachten nach deutschem und österreichischem Recht", Festschrift für Walter H. Rechberger zum 60. Geburtstag, Springer, Wien, 2005, 497-511, s. 508; Bernhard Wieczorek/Rolf

Bilhassa bilirkişi raporunun eksikliklerini ve hatalarını ortaya koyan bir uzman görüşünün varlığı hâlinde, mahkeme tarafından bu çelişki giderilmeksizin bilirkişi raporunun yargulamada dikkate alınamayacağı görüşü öğretide hâkimdir⁴⁰.

C. Türk Hukukunda Çelişkinin Giderilmesi Gerekliliği

Yabancı hukuktaki bu duruma paralel olarak Türk medenî usûl hukuku öğretisi⁴¹ ve uygulaması da aynı düşünceyi paylaşmaktadır. Nitekim Yargıtay'ın müstekâr içtihatlarında, uzman görüşüne dayanılarak yapılan itirazların giderilmemesi ve bu itirazların dikkate alınmaması hukukî dinlenilme hakkının ihlâli olarak değerlendirilmiştir⁴². Ne var ki İs-

A. Schütze (Hrsg.), *Zivilprozessordnung und Nebengesetze, Großkommentar*, 6. Bd., 4. Auflage, 2013, § 402 n. 70, 72 [Wieczorek/Schütze/Ahrens]; Hanns Prütting/Markus Gehrlein (Hrsg.), *Zivilprozessordnung Kommentar*, 12. Auflage, Luchterhand Verlag, 2020, § 286 n. 12 [PG/Laumen]; Rechberger/Klicka, vor § 351 n. 8; MüKoZPO/Zimmermann, § 402 n. 9; Hasenböhler/Yañez, n. 7.244; Musielak/Voit, n. 801. DIKE-ZPO/Müller, Art. 188 n. 16. Çelişkinin ek rapor alınmasına veya yeni bir bilirkişiye başvurulmasına neden olabileceği yönünde bkz. HK-ZPO/Siebert, vor § 402 n. 2. Hukukî dinlenilme hakkı nedeniyle uzman görüşünün basitçe görmezden gelinemeyeceği yönünde bkz. KUKO ZPO-Baumgartner, Art. 183 n. 18a; Hasenböhler/Yañez, n. 7.386; BK ZPO/Rüetschi, Art. 183 n. 37. Aslında sadece hâkim değil, bilirkişi de uzman görüşünü görmezden gelemez. Bu sebeple bilirkişinin uzman görüşünü dikkate alarak raporunu hazırlaması gerekir. Bkz. MüKoZPO/Zimmermann, § 402 n. 9.

⁴⁰ Schlosser, s. 508.

⁴¹ Pekcanitez, s. 416; Atalay, s. 1960; Akil, s. 175; Özbek, *Uzman Görüşü*, s. 140; Yazıcı-Tıktık, s. 92; Sarısözen, *Özel Bilirkişi*, s. 1729; Görgün/Börü/Kodakoğlu, s. 588. İlhan E. Postacıoğlu/Sümer Altay, *Medenî Usûl Hukuku Dersleri*, 8. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2020, n. 1382. Bilirkişi raporuna itiraz dikkate alınmadan ve uzman görüşü hakkında herhangi bir değerlendirme yapılmadan bilirkişi raporunun dikkate alınmasının hukukî dinlenilme hakkının ihlâli olduğu yönünde bkz. Tanrıver, s. 1105.

⁴² "Mahkeme özellikle özel ve teknik bilgiyi gerektiren konularda tarafın sunduğu uzman görüşünü dava konusu ile ilgili olması halinde mutlaka dikkate almak ve değerlendirmek zorundadır. Bu anlamda alınan bilirkişi raporuna, taraflardan biri, uzman görüşü-

tanbul Bölge Adliye Mahkemesi'nin yakın tarihli bir kararında⁴³, bilirkişi raporu ve uzman görüşü arasındaki çelişkinin giderilmesi zorunluluğunun bulunmadığı ifade edilmiştir. Mahkeme bu karara gerekçe olarak tarafın, uzman görüşünü dilekçeler aşamasında delil olarak sunmamasını göstermiştir. Mahkemeye göre, böyle bir uzman görüşü, bilirkişi raporuna taraf itirazı niteliğinde olduğundan uzman görüşünün (*ayrıca*) değerlendirilmemesi hukuka aykırı değildir⁴⁴.

D. Görüşümüz

Hukukî dinlenme hakkı, tarafın yargılamaya ve yargılama sonunda verilecek olan karara etki edebilmesine hizmet etmektedir⁴⁵. Bu

şüne dayanmak suretiyle itiraz etmiş ve bu itirazlar mahkeme tarafından hiç değerlendirilmeye alınmamış ve itirazlar gerekçeli bir şekilde karşılanmamış ise uzman görüşüne dayanan tarafın 6100 sayılı HMK'nın 27, Anayasa'nın 36 ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesinde düzenlenen adil yargılanması hakkının en önemli unsuru olan hukuki dinlenme hakkı ihlal edilmiş olabilecektir" Yarg. 15. HD., E. 2020/3360 K. 2021/1893 T. 22.4.2021 (Lexpera).

⁴³ İstanbul BAM, 13. HD., E. 2019/208 K. 2020/1016 T. 1.10.2020 (Lexpera). Benzer yönde bkz. İstanbul 2. Asliye Ticaret Mahkemesi, E. 2016/202, K. 2018/589, T. 24.5.2018 (Lexpera).

⁴⁴ "[...] Somut olayda davacı dava dilekçesinde, delilleri arasında uzman görüşüne yer vermemiştir. Davacı delil olarak uzman görüşüne dayanmamış, sadece Mahkemece alınan bilirkişi raporuna karşı beyanlarını desteklemek için uzmandan görüş almıştır. Bu nedenle, Mahkemece taraf delilleri arasında yer almayan uzman görüşünün değerlendirilmemesi usul ve yasaya aykırı değildir. Mahkeme bilirkişi raporunu tarafların itirazları doğrultusunda değerlendirmiş (davacının itirazları içerisinde sunduğu uzman görüşünü de o açıdan değerlendirmiş.) bilirkişi raporunun hüküm kurmaya yeterli olduğuna kanaat getirerek bilirkişi raporu doğrultusunda gerekçeli kararını oluşturmuştur. [...]" İstanbul BAM, 13. HD., E. 2019/208 K. 2020/1016 T. 1.10.2020 (Lexpera). Hemen belirtmek gerekir ki istinaf mahkemesi kararında, ilk derece mahkemesinin uzman görüşünü bilirkişi raporuna taraf itirazı bağlamında değerlendirdiğine yer vermiştir.

⁴⁵ Muhammet Özkes, Medeni Usul Hukukunda Hukuki Dinlenme Hakkı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2003, s. 32. Yargı kararlarının gerekçeli olması, hukukî dinlenme hakkının "dikkate alınma" unsurunun gereğidir. Bu yönde bkz. Efe Direnisa, "Hukuk Muhakemeleri Kanunu Çerçevesinde Tahkimde Hakem Kararları"

gaye doğrultusunda *-hukukî dinlenilme hakkının gereği olarak-* bir yargılamada tarafların iddia ve savunmada bulunmak ve bu vakıaları ispata yarayan delilleri mahkemeye sunmak hakları vardır. Çünkü taraflara hükme etki edebilme imkânı tanınmalıdır⁴⁶. Yani karar verilmeden önce taraflara hukukî uyuşmazlığa ilişkin görüş sunma fırsatı verilmelidir⁴⁷. Her ne kadar delilleri ve taraf beyanını değerlendiren hâkim, kural olarak sadece vicdaniyla bağlı olsa da bu durum hâkimin bilirkişi raporunu ve uzman görüşünü değerlendirirken keyfî davranabileceği anlamına gelmez⁴⁸. Bu serbestlik birtakım ilkelerle sınırlandırılmıştır⁴⁹. Bu sınırlamalardan biri de yargılamaya katılan tarafın hukukî dinlenilme hakkıdır. Hukukî dinlenilme hakkı, mahkemenin yargılama taraflarının beyanlarını dikkate almasını ve değerlendirmesini de zorunlu kılar⁵⁰. Mahkeme ancak tarafın tüm açıklamalarını, dayandığı belgeleri ve görüşlerini değerlendirdikten sonra vicdanına (*ve hukuka*) göre karar verir. Sonuç olarak hukukî dinlenilme hakkının tesisi ve temini için tarafların açıklamasının dikkate alınması ve değerlendirilmesi gerekir⁵¹.

Bir tarafın (*veya uzmanın*) belirli bir beyanı, tarafın iddiasının veya savunmasının özünü teşkil ediyorsa ve yargılamanın sonucu açısından belirleyici bir öneme sahipse, mahkemenin sunulan iddia ve savunmaları değerlendirme ve kararın gerekçesinde bunlar hakkında yorum yapma görevi vardır⁵². Sonuçta mahkemenin sessiz kalması tarafın beyanını hiç veya en azından gereği gibi dikkate almadığı anlamına gelir. Hâkimin uzman görüşü ve bilirkişi raporu arasındaki çelişkiyi gidermemesi, hukukî

nın Gerekçesi Üzerine Düşünceler", Legal Hukuk Dergisi, C. 20, S. 233, 2022, 1549-1601, s. 1551.

⁴⁶ Özokes, s. 106.

⁴⁷ v. Hardenberg, s. 123.

⁴⁸ Tanrıver, s. 1059; Dırenisa, s. 1557.

⁴⁹ Delillerin serbestçe değerlendirilmesini sınırlayan ilkeler hakkında bkz. Mehmet Kamil Yıldırım, *Medenî Usûl Hukukunda Delillerin Değerlendirilmesi*, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul, 1990, s. 90 vd.

⁵⁰ Özokes, s. 153 vd.; Dırenisa, s. 1551, 1557 vd.

⁵¹ Özokes, s. 153.

⁵² BGH, Beschluss vom 5.11.2019 – VIII ZR 344/18 (NJW-RR 2020, 186); Jauernig/Hess, §29 n. 3.

dinlenilme hakkının ve dolayısıyla adil yargılanma hakkının ihlâlini oluşturur⁵³.

Bilirkişi raporu ve uzman görüşü arasındaki çelişkinin giderilmesi gerekliliği meselesinde uzman görüşünün hukukî niteliğinin ne olduğunun kanaatimizce bir önemi yoktur⁵⁴. Benimsediğimiz görüşe göre, uzmanın mütâlaası bilirkişinin oy ve görüşüne denk düşmemektedir. Ancak ister delil ister taraf beyanı veya delil değerlendirme aracı olarak kabul edilsin, hukukî dinlenilme hakkının gereği olarak hâkim, yargılamada neden uzman görüşünü dikkate almadığını gerekçeleriyle açıklamak zorundadır⁵⁵. Zira hâkim, tarafın sunduğu tüm açıklamaları ve dayandığı belge ve görüşleri değerlendirerek bir karar vermelidir⁵⁶.

Sonuç olarak hâkim, uzman görüşünü serbestçe değerlendirir⁵⁷, ancak uzman görüşünü değerlendirmeksizin karar veremez. Uzman görü-

⁵³ Pekcanitez, s. 416; Akil, s. 176; Sarısözen, Özel Bilirkişi, s. 1728; Yazıcı-Tıktık, s. 92; Elyıldırım, s. 171; BGH, Beschluss vom 05.11.2019 - VIII ZR 344/18 (BeckRS 2019, 30715).

⁵⁴ Uzman görüşünün dikkate alınmasının delil olmasından daha çok hukukî dinlenilme hakkından ileri geldiği yönünde bkz. Barış Toraman, Medenî Usûl Hukukunda Bilirkişi İncelemesi (6754 Sayılı Bilirkişilik Kanunu ile Getirilen Yenilikler Çerçevesinde), Yetkin Yayınları, Ankara, 2017, s. 665.

⁵⁵ Tanrıver, s. 1104. Mahkemenin gerekçesinde iki tarafın iddia ve savunmaları ile delillerini tartışıp değerlendirmesi gerekir. Bu yönde bkz. Özekes, s. 179. *"Açıklanan nedenlerle, dijital delillerin değerlendirilmesine ilişkin şikayetler yönünden, başvuruçunun sunduğu bilirkişi raporları ve uzman mütalaalarının İlk Derece Mahkemesince kabul edilmemesi ve bu konularda Mahkemece bilirkişi incelemesi yaptırılması yolundaki taleplerinin de yetersiz gerekçelerle reddedilmesi, "gerekçeli karar hakkına" ve "silahların eşitliği" ilkesine aykırı olduğundan, Anayasa'nın 36. maddesinde güvence altına alınan adil yargılanma hakkı ihlal edilmiştir."* AYM, B. No: 2014/4991 T. 20.6.2014 n. 63 (Lexpera). Bilirkişi raporları arasındaki çelişkinin giderilmesi hususundaki itirazların değerlendirilmediği gerekçesiyle gerekçeli karar hakkının ihlâl edildiği yönünde bkz. AYM, B. No: 2013/2418 T. 16.12.2015 (Murat Atalı/Ersin Erdoğan/Süleyman Burak Gündoğdu, Anayasa Mahkemesinin Medenî Usûl Hukuku Hakkında Bireysel Başvuru Kararları, Yetkin Yayınları, Ankara, 2021, s. 253-261).

⁵⁶ Atalay, s. 1963.

⁵⁷ Elyıldırım, s. 167.

şünün değerlendirilmemesi ve/veya çelişkinin giderilmemesi sadece delillerin veya taraf beyanlarının değerlendirilmesiyle ilgili değildir. Uzman görüşünün değerlendirilmemesi ve/veya çelişkinin giderilmemesi hukukî dinlenilme hakkının ihlâli olacağından, bu durum istinafta kaldırma, temyizde bozma sebebi teşkil eder⁵⁸. Meğerki hâkim uzman görüşüne neden itibar etmediğini kuşkuya yer bırakmayacak şekilde doyurucu gerekçeyle ortaya koymuş olsun⁵⁹.

Bilirkişi raporu ile uzman görüşünü arasındaki çelişkinin nasıl giderilmesi gerektiğiyle öğretici ve yargı kararları dikkate alınarak Kanun'un yaklaşımı doğrultusunda tespit edilmelidir.

III. BİLİRKİŞİ RAPORU İLE UZMAN GÖRÜŞÜ ARASINDAKİ ÇELİŞKİNİN GİDERİLMESİ USÛLÜ

Yargıtay'a göre bilirkişi raporu ile uzman görüşü arasındaki çelişkinin giderilmesi için vakıa mahkemesince yeni bir bilirkişiye başvurulmalıdır⁶⁰. Bu yaklaşım esasen Yargıtay'ın iki ayrı bilirkişi raporu arasında çelişki bulunması durumundaki çözüm usûlüne benzetilebilir⁶¹. Nitekim

⁵⁸ Norbert Vossler, "Beweiswürdigung: Widersprüche zwischen Gerichtsund Privatgutachten", MDR, Vol. 74 (7), 396-397, s. 396-397; Özkes, s. 324.

⁵⁹ Toraman, s. 667.

⁶⁰ "Alman bilirkişi raporu ile uzman görüşü arasındaki çelişkinin giderilmesi amacıyla dosyanın yeni bir bilirkişi heyetine tevdi edilmesi yerine yetersiz ve esaslı itiraza uğrayan rapora dayanılarak uzman görüşü kararda gerekçeli olarak değerlendirilip tartışılmadan karar verilmiş olması doğru olmamış, bozmayı gerektirmiştir." Yarg. 15. HD., E. 2019/748 K. 2019/3857 T. 9.10.2019 (Lexpera). Benzer yönde bkz. Yarg. 1. HD., E. 2014/1052 K. 2014/17226 T. 10.11.2014 (Lexpera); Yarg. 3. HD., E. 2015/16480 K. 2017/7764 T. 23.5.2017 (Lexpera).

⁶¹ "Ne var ki mahkemece bu hususta alınan bilirkişi raporları arasında çelişkiler bulunduğu gibi taraflarca dosyaya sunulan uzman görüşleri de çelişkili bulunmaktadırlar. Bu itibarla mahkemece, yeni bir uzman bilirkişi heyetinden rapor alınarak ve gerekirse HMK'nun 293. maddesi uyarınca kendisinden rapor alınan uzman kişileri de dinleyerek davalı tarafça hazırlanan kitabın, sözleşmede öngörülen kalitede olup olmadığının ve davacı tarafça yapılan ödeme ile uyumlu bulunup bulunmadığının tespiti ile önceki raporlar ve uzman görüşleri arasındaki çelişkiler de giderilmek suretiyle oluşacak sonuç çerçevesinde bir karar verilmesi gerekirken yazılı şekilde eksik incelemeye

yargı kararlarında iki bilirkişi raporu arasında çelişki olması hâlinde de bu çelişkiyi giderecek yeni (*üçüncü*) bir bilirkişi raporu alınması gerektiği kabul edilmektedir⁶². Çelişki hâlinde, ayrıca, Yargıtay'ın yeni bir bilirkişi raporunun alınmasının yanı sıra, gerekirse uzmanın duruşmada dinlenmesi gerektiğini belirten kararları da vardır⁶³.

Öğretide, Yargıtay'ın uygulamasına paralel olarak hâkimin bilirkişi raporu ve uzman görüşü arasındaki çelişkiyi yeni bir bilirkişi raporu alarak gidermesi gerektiği genel kanaat olarak kabul edilmektedir⁶⁴. Yabancı öğretilerde ise hâkim, özel ve teknik bilgi gerektiren konularda "yetkin" olmadığı için uzman görüşü ile bilirkişi raporu arasındaki farklılıkların hâkim tarafından atanan bilirkişi marifetiyle giderilmesi gerektiği genel olarak ifade edilmektedir⁶⁵.

Konuyla ilgili olarak Alman Federal Temyiz Mahkemesi'nin 2020 yılında verdiği bir kararında⁶⁶ dikkat çeken husus, böyle bir çelişki hâlinde mahkemenin ne yapması gerektiğinin –kanaatimizce– aşamalı (tedrici) bir şekilde açıklanmasıdır⁶⁷. Kararda böyle bir çelişkinin varlığı

dayalı olarak hüküm tesisi doğru olmaması, hükmün bu nedenle bozulması gerekmiştir." Yarg. 11. HD., E. 2013/16990 K. 2014/18560 T. 28.11.2014 (Lexpera). Vurgu tarafımıza aittir.

⁶² Yarg. 3. HD., E. 2016/13973 K. 2018/4008 T. 16.4.2018 (Lexpera).

⁶³ "Bu itibarla mahkemece, yeni bir uzman bilirkişi heyetinden rapor alınarak ve gerekirse HMK'nun 293. maddesi uyarınca kendisinden rapor alınan uzman kişileri de dinleyerek [...]" Yarg. 11. HD., E. 2013/16990 K. 2014/18560 T. 28.11.2014 (Lexpera).

⁶⁴ Pekcanitez, s. 395; Sarısözen, Özel Bilirkişi, s. 1729; Işık, s. 93. İkinci ihtimal olarak uzmanın ve bilirkişinin duruşmaya çağırılması gerektiği de ileri sürülmüştür. Elyıldırım, s. 178.

⁶⁵ DIKE-ZPO/Müller, Art. 188 n. 16; Hasenböhler/Yañez, n. 7.263.

⁶⁶ BGH, Beschluss vom 26.02.2020 – IV ZR 220/19.

⁶⁷ Benzer bir görüş için bkz. Heinz Thomas/Hans Putzo, ZPO Zivilprozessordnung, FamFG Verfahren in Familiensachen, EGZPO, GVG, EGGVG, EU-Zivilverfahrensrecht Kommentar, 41. Auflage, München, 2020, vorb § 402 n. 5 [Thomas/Putzo/Reichold]. Söz konusu kararın benzer bir tahlili için bkz. Windau, <https://anwaltsblatt.anwaltverein.de/de/zpoblog/beweiswuerdigung-widerspruch-privatgutachten-gerichtsgutachten-obergutachten>.

hâlinde kabul edilebilir ve mantıksal olarak anlaşılabilir bir gerekçe olmaksızın bilirkişinin veya uzmanın görüşünden biri tercih edilerek uyuşmazlık hakkında karar verilemeyeceği belirtilmiştir. Aksine temyiz mahkemesine göre, alt derece mahkemesi çelişkileri ve dolayısıyla kararın yandırılacağı vakıaları mümkün olduğunca, özellikle aşamalı bir şekilde açıklığa kavuşturmaya çalışmalıdır⁶⁸. Bu ihtilafın açıklığa kavuşturulması ve çelişkinin giderilmesi için mahkeme: Önce çelişkileri doğru bir şekilde araştırmalı, tespit etmeli ve re'sen bilirkişiden ek rapor istemeli veya özellikle bilirkişiyi duruşmada sözlü olarak dinlemelidir. Bilirkişiden ek rapor alınması veya bilirkişinin sözlü olarak dinlenmesi için ispat yükü üstüne düşen tarafın talebi gerekmez. Hâkim gerekirse bilirkişi ve uzman aynı duruşmada dinlemelidir. Bu durum da yeterli gelmezse, yani bilirkişi uzmanın itirazlarını yazılı veya sözlü olarak gideremezse, hâkim davayı aydınlatma ödevi kapsamında yeni bir bilirkişi raporu almalıdır.

IV. YÖNTEM ÖNERİSİ

Uzman görüşü ve bilirkişi raporu arasındaki çelişkinin giderilmesinin birçok yolu vardır: Mahkeme, bilirkişiden ek rapor isteyebilir veya onu sözlü olarak dinleyebilir. Bunlardan başka, mahkeme yeni bir bilirkişi raporu alınmasına da karar verebilir⁶⁹. Hâkimin çelişkiyi açıklığa kavuştururken izleyeceği “uygun” yol kendi takdirine bağlıdır⁷⁰. Önemli olan bilirkişi raporu ile uzman görüşü arasındaki çelişkinin giderilmesidir⁷¹.

Her ne kadar çözüm yolu hâkimin takdirinde olsa bile Alman Federal Temyiz Mahkemesi'nin atıfta bulunduğu prosedür isabetlidir. Çünkü aşamalı bir prosedürü takip etmek yerine doğrudan yeni bir bilirkişiye başvurmak birçok sakıncaya sebep olabilir. Aşamalı bir prosedürü izlemek yerine doğrudan yeni bir bilirkişi raporuna başvurulduğunda, yeni bilirkişi raporunda uzman görüşü veya önceki bilirkişi raporunun doğruluğu teyit edilebilir. Ancak yeni raporda uzman görüşünden veya

⁶⁸ BGH, Beschluss vom 26.02.2020 – IV ZR 220/19 n. 15.

⁶⁹ Elyıldırım, s. 176-179; BGH, Urteil vom 10.12.1991 – VI ZR 234/90 n. 13.

⁷⁰ BGH, Beschluss vom 05.11.2019 – VIII ZR 344/18 (BeckRS 2019, 30715).

⁷¹ Musielak/Voit, n. 801.

önceki bilirkişi raporundan farklı bir sonuca ulaşılması daha olasıdır. Her iki ihtimalde de yeni bilirkişi raporuna karşı itiraz süreci işletilebileceği gibi ikinci ihtimalde hâkimin yeniden bir bilirkişiye başvurması gerekecektir. Yeni bilirkişinin tespitleri uzman görüşü ve önceki bilirkişi raporundan farklı olursa, yeniden bilirkişiye müracaat edileceğinden bu husus sürecin baştan başlaması anlamına gelecektir. Görüldüğü üzere, yeni bir bilirkişi raporu almak emek ve masraf kaybına neden olmakta ve dolayısıyla usûl ekonomisi ilkesine (AY m. 141, IV; HMK m. 30) aykırılık teşkil etmektedir. Doğrudan bu süreci işletmek yerine Alman Federal Temyiz Mahkemesi tarafından önerilen prosedürün usûl ekonomisine daha uygun düşeceği kanaatindeyiz.

Alman Federal Temyiz Mahkemesi'nin işaret ettiği bu prosedür doğrultusunda kanaatimizce, Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 281'inci maddesi gereği hâkim, bilirkişi raporundaki eksiklik veya belirsizliği gidermek amacıyla, uzman görüşünde ifade edilen mütalâayı dikkate alarak çelişkiyi giderecek yeni sorular üzerinden re'sen ek bilirkişi raporu talep etmeli veya bilirkişiyi tayin edeceği bir duruşmada sözlü olarak dinlemelidir⁷².

Bilirkişinin sözlü olarak dinleneceği gün uzmanın da duruşmaya davet edilmesi mümkündür. Uzmanın ve bilirkişinin aynı duruşmada dinlenmesi çelişkili durumun anlaşılmasını sağlayacaktır⁷³. Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 293'üncü maddesinde, talep üzerine veya re'sen mahkemenin uzmanı duruşmaya davet edilebileceği düzenlenmiştir. Uzmana başvurmayan taraf da uzmanın duruşmada dinlenilmesi talebinde bulunabilir⁷⁴. Ayrıca hâkim uzmanı duruşmaya davet etmese bile tarafın başvurduğu uzmanı duruşmada bulundurma hakkı vardır. Bu hak adil yargılanma hakkı ve silahların eşitliği ile ilgilidir^{75,76}.

⁷² Alman hukukunda benzer bir değerlendirme için bkz. Thomas/Putzo/Reichold, vorb § 402 n. 5. İsviçre hukukunda benzer bir değerlendirme için bkz. BK ZPO/Rüetschi, Art. 183 n. 37

⁷³ Elyıldırım, s. 178.

⁷⁴ Özbek, Uzman Görüşü, s. 113; Sarisözen, Özel Bilirkişi, s. 1719; Sarisözen, Çapraz Sorgu, s. 438.

⁷⁵ PG/Katzenmeier, vor §402 n. 9.

⁷⁶ "Açıklanan nedenlerle, dijital delillerin değerlendirilmesine ilişkin şikayetler yönün-

Şayet uzman, davet edildiği duruşmaya makul bir mazereti olmaksızın katılmazsa hazırlamış olduğu rapor mahkemece dikkate alınmaz (HMK m. 293, III)⁷⁷. Taraflar veya hâkim duruşmaya katılan uzmana, hazırlamış olduğu rapor hakkında soru yöneltebilir. Ancak taraflar, Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 152'nci maddesi gereği sadece hâkim vasıtasıyla soru sorabilir. Bununla birlikte uzmanın duruşmada bilirkişiye soru yöneltip yöneltemeyeceği sorunu gündeme gelebilir. Alman hukukunda bir görüşe göre, bilirkişi ve uzmanın birlikte katıldığı duruşmada taraf, soru sorma hakkını uzman kişiye devredebilir⁷⁸ ya da uzman kişi soru sorma konusunda tarafa yardımcı olabilir⁷⁹. Alman hukukundaki bu görüş Türk hukuku bakımından kabul edilebilir. Uzman, hâkim vasıtasıyla bilirkişiye soru yöneltebilir⁸⁰.

Eğer mahkeme ek bilirkişi raporundan veya uzman ve bilirkişinin sözlü olarak dinlenmesinden sonra uzman görüşünün hatalı olduğu kanısına varırsa, bilirkişi raporunu dikkate alarak pekala karar verebilir⁸¹.

Ek bilirkişi raporu ve karşılıklı dinlemeye rağmen bilirkişi raporu ve uzman görüşü arasındaki çelişki gideril(e)mezse, mahkeme davayı

den, başvuruçunun sunduğu bilirkişi raporları ve uzman mütalaalarının İlk Derece Mahkemesince kabul edilmemesi ve bu konularda Mahkemece bilirkişi incelemesi yaptırılması yolundaki taleplerinin de yetersiz gerekçelerle reddedilmesi, "gerekçeli karar hakkına" ve "silahların eşitliği" ilkesine aykırı olduğundan, Anayasa'nın 36. maddesinde güvence altına alınan adil yargılanma hakkı ihlal edilmiştir." AYM, B. No: 2014/4991 T. 20.6.2014 n. 63 (Lexpera). Vurgu tarafımıza aittir.

⁷⁷ Uzman mazeretli olarak duruşmaya katılmazsa, hâkim uzman görüşünü görmezden gelip bilirkişi raporunu dikkate alamaz. Hâkim öncelikli olarak uzmanın mazereti hakkında müspet veya menfî bir karar vermelidir. Yarg. 11. HD., E. 2014/300 K. 2014/7514 T. 16.4.2014 (Lexpera).

⁷⁸ Ghassemi-Tabar/Nober, s. 554

⁷⁹ BGH, Beschluss vom 14. 10. 2008 – VI ZR 7/08 (NJW-RR 2009, s. 410).

⁸⁰ Tahkim yargılamasında taraf bilirkişilerinin aynı anda dinlenebileceği ve birbirine soru sorabileceği yönünde bkz. Mustafa Serdar Özbek, Tahkim Hukuku, 2. Cilt, Yetkin Yayınları, Ankara, 2022, s. 1468-1469 [Tahkim].

⁸¹ Schlosser, s. 508. Yabancı öğretilerde bir görüşe göre, uzman görüşüyle bilirkişi raporunun çürütülmesi hâlinde mahkeme uzman görüşünü dikkate alarak karar veremez. Mahkemenin yeni bir bilirkişi ataması gerekir. Bkz. Schlosser, s. 508.

aydınlatma ödevinin bir parçası olarak yeni bir bilirkişi raporu almalıdır⁸². Yeni bir bilirkişiye başvurmak, yukarıdaki gerekçeler doğrultusunda son çare olarak düşünülmelidir. Mahkemenin atayacağı bilirkişinin uzmanla aynı ihtisas alanından olmasına özen gösterilmelidir⁸³. Böylece çelişki, denetime elverişli bir şekilde giderilebilir⁸⁴.

Durumu açıklığa kavuşturmaya yönelik bu tür çabaların tümüyle başarısız olması hâlinde, çekişmeli vakıa hâkim tarafından medenî usûl hukuku kuralları çerçevesinde değerlendirilir. Buna göre hâkim bilirkişi raporu ve uzman görüşüyle bağlı değildir. Ancak bunu yaparken hâkim, bilirkişi ve uzmanın birbiriyle çelişen görüşlerini tartmalı ve makul ve mantıksal olarak anlaşılabilir gerekçelerle bunlardan birini tercih etmelidir⁸⁵. Yani hâkim kabul edilebilir bir gerekçe olmaksızın bilirkişi raporu ve uzman görüşü arasındaki ihtilafı onlardan birini tercih ederek karara bağlayamaz⁸⁶.

Uzman görüşünde bilirkişinin uzmanlığına itiraz edilmişse, başka bir anlatımla uzman mütâlaasında bilirkişinin teknik meseleye dair yetkinliğinin olmadığı ileri sürülmüşse, bu aşamalı prosedürü takip etmek yerine alanında uzman bir bilirkişiden rapor alınması isabetli olur⁸⁷. Çünkü bilirkişi raporundan murad edilen sonucun gerçekleşebilmesi için bilirkişinin söz konusu özel bilgi veya teknik meseleye ehil olması gerekir⁸⁸. Mesela bir asansörün ayıplı olup olmadığını tespit etmek için gıda mühendisinden bilirkişi raporu istenmiş ve uzman tarafından kaleme alı-

⁸² Thomas/Putzo/Reichold, vorb § 402 n. 5; Ghassemi-Tabar/Nober, s. 554; BGH, Beschluss vom 18. 5. 2009 – IV ZR 57/08 (r + s 2010, 351); BGH, Beschluss vom 17.5.2017 – VII ZR 36/15 (NJW 2017, 3661).

⁸³ Özbek, Uzman Görüşü, s. 143.

⁸⁴ Özbek, Uzman Görüşü, s. 143.

⁸⁵ Benzer bir sonuç için bkz. Beschluss vom 05.11.2019 – VIII ZR 344/18 (BeckRS 2019, 30715).

⁸⁶ PG/Laumen, § 286 n. 12.

⁸⁷ Bilirkişi raporuna itirazın bilirkişinin uzmanlık alanına yönelik olması hâlinde yeni bir bilirkişiye başvurmanın daha isabetli olacağı yönünde bkz. Alihocagil, s. 579.

⁸⁸ Tanrıver, s. 990.

nan mütâlaada gıda mühendisinin asansörün ayıplı olup olmadığını değerlendirme yetkinliğinin olmadığı ileri sürülmüşse, yukarıda izah edilen prosedür yerine doğrudan alanında uzman, örneğin bir makine mühendisinden yeni bir bilirkişi raporu alınması uygun olur.

Son olarak bilirkişi raporu ile uzman görüşü arasındaki ihtilafın hukukî mütalâaya matuf olması hâlinde, hâkimin çelişkiyi giderme prosedürünü takip etme zorunluluğunun olup olmadığı değerlendirilmelidir. Belirtmek gerekir ki hukukî meselelerde bilirkişiye başvurulamaz (HMK m. 266). Ancak bilirkişi, raporunda hukukî tavsifte bulunursa ve bu tavsif uzman görüşündeki hukukî meselelere dair mütalâa ile çelişirse, hâkimin bu çelişkiyi gidermesi için özel bir prosedür izlemesine gerek yoktur⁸⁹. Çünkü hâkim, hukuku re’sen uygular (HMK m. 33). Hukukî meselelere dair bilirkişi raporu veya uzman görüşü hâkimi bağlamaz⁹⁰. Ancak bu prosedürün işletilmemesi hukukî değerlendirmeyi ihtiva eden uzman görüşünün dikkate alınmayacağı anlamına da gelmez⁹¹. Ayrıca hâkim tarafından uzmanın duruşmaya çağırılması ve sözlü olarak dinlenmesi mümkündür (HMK m. 293, II).

⁸⁹ “[...] HMK’nun 293. maddesi hükmünce dava konusu olay ile ilgili alınacak uzman görüşünün değerlendirileceği, **hukuki konuda bilirkişi incelemesi yaptırılması mümkün olmadığından hukuki konuda alınan uzman görüşünün bilirkişiye tevdi edilerek bilirkişilerce değerlendirmeye tabi tutulmamasında isabetsizlik bulunmamasına** [...]” Yarg. 15. HD., E. 2020/1387 K. 2020/2553 T. 24.9.2020 (Lexpera); “[...] Yargıtay Hukuk Genel Kurulu’nun 08.06.2016 gün ve E.2014/11-696, K.2016/778 sayılı kararında açıklandığı üzere iltibas değerlendirmesi, **hakimlik mesleğinin gerektirdiği genel hukuki bilgi ile yapılabileceğinden dosyaya sunulan uzman görüşü ile dosyada mevcut bilirkişi raporu arasındaki çelişkinin giderilmesi için yeni bilirkişi raporu alınmamasında ... herhangi bir isabetsizlik olmadığı anlaşılmalı** [...]” Ankara BAM, 20. HD., E. 2018/783 K. 2019/224 T. 1.3.2019 (Lexpera).

⁹⁰ BK ZPO/Rüetschi, Art. 183 n. 39.

⁹¹ Atalı, s. 3279. karşı. “Somut olayda dosyadaki delillere göre, davalının haksız rekabet eyleminin bulunup bulunmadığının tespiti mahkemeye ait bir yargılama faaliyeti olup, hukuki konuya ilişkin uzman görüşü mahkemeyi bağlamayacağından, ilk derece mahkemesinin davacı tarafından sunulan görüşe gerekçesinde ayrıca değinilmemesi sonuca etkili bulunmamış ve davacı vekilinin bu yöne ilişkin istinaf nedeni yerinde görülmemiştir.” İstanbul BAM, 14. HD., E. 2019/859 K. 2021/1195 T. 7.10.2021 (Lexpera).

ZUSAMMENFASSUNG

Die Befugnis über den Rechtsstreit zu entscheiden, liegt beim Richter. Um über einige Streitigkeiten entscheiden zu können, reicht es jedoch nicht aus, dass der Richter nur das Gesetz kennt. In Angelegenheiten, deren Lösung besondere und technische Kenntnisse außer dem Recht erfordert, kann der Richter auf Antrag einer der Parteien oder von Amts wegen ein Expertenvotum und Stellungnahme des Sachverständigen beantragen. Darüber hinaus können die Parteien ein wissenschaftliches Sachverständigengutachten zum Gegenstand des Falles einholen. Das wissenschaftliche Gutachten, das die Parteien vom Sachverständigen erhalten haben, wurde als Privatgutachten in Artikel 293 der Zivilprozessordnung anerkannt.

Das Privatgutachten unterscheidet sich von den Sachverständigenbeweisen. Seine Rechtsnatur ist umstritten. Nach der herrschenden ausländischen Lehre und der türkischen Lehre liegt das Privatgutachten in Form einer Erklärung der Parteien vor.

Im Falle eines Widerspruchs zwischen dem Gutachten des Sachverständigen und dem Privatgutachten setzt der Anspruch auf rechtliches Gehör voraus, dass dieser Widerspruch behoben wird. Eine Entscheidung zu treffen, ohne diesen Widerspruch aufzulösen, ist ein Grund dafür die Entscheidung aufzuheben.

Besteht ein Widerspruch zwischen dem Gutachten des Sachverständigen und dem Privatgutachten bleibt es dem Richter überlassen, wie der Widerspruch behoben werden soll. Die Rechtsprechung des Bundesgerichtshofs aus dem Jahr 2020 kann hierzu jedoch Orientierung geben. Der Bundesgerichtshof stellte bezüglich der Vorinstanz fest, dass Streitigkeiten ordnungsgemäß untersucht und entschieden werden sollten und dass vom Sachverständigen von Amts wegen ein zusätzlicher Bericht angefordert werden sollte oder insbesondere der Sachverständige mündlich angehört werden sollte. Nach Angaben des Bundesgerichtshofs sollten gegebenenfalls der Sachverständige und der Privatgutachter in derselben Gerichtsverhandlung angehört werden. Reicht dies nicht aus, d.h. kann der Sachverständige die Einwände des Privatgutachters mündlich oder schriftlich nicht ausräumen, so hat der Richter im Rahmender Aufklärungspflicht ein neues Obergutachten einzuholen.

Diese Rechtsprechung des Bundesgerichtshofs legt schrittweise dar, was zu tun ist, anstatt direkt ein neues Gutachten einzuholen. Unserer Meinung nach kann der direkte Antrag auf Einholung eines neuen Sachverständigengutachtens zu Zeit- und Arbeitsverlusten führen. Aus diesem Grund muss der Richter gemäß Artikel 281 der Zivilprozessordnung zur Beseitigung des Mangels oder der Mehrdeutigkeit des Sachverständigengutachtens von Amts wegen eines zusätzlichen Sachverständigengutachtens zu neuen Fragen anfordern, das den Widerspruch unter Berücksichtigung der im Privatgutachten zum Ausdruck gebrachten Meinung beseitigt oder den Sachverständigen in einer Gerichtsverhandlung mündlich anhören.

Es ist möglich, dass der Privatgutachter auch an dem Tag, an dem der Sachverständiger mündlich angehört wird, zur Gerichtsverhandlung eingeladen wird. Artikel 293 der Zivilprozessordnung sieht vor, dass auf Antrag oder von Amts wegen der Privatgutachter zur mündlichen Verhandlung eingeladen werden kann. Auch die Partei, die sich nicht an einen Privatgutachter wendet, kann beantragen, dass der Privatgutachter in der mündlichen Verhandlung angehört wird. Nimmt der Privatgutachter ohne triftigen Grund nicht an der mündlichen Verhandlung teil, zu der er eingeladen wird, so wird sein Bericht vom Gericht nicht berücksichtigt (tZPO Art. 293, III). Kann der Widerspruch zwischen dem Gutachten des Sachverständigen und dem Privatgutachten trotz zusätzlichem Gutachten und gegenseitiger Anhörung nicht behoben werden, sollte das Gericht im Rahmen seiner Aufklärungspflicht ein neues Gutachten einholen. Die Einholung eines weiteren Gutachtens bei einem neuen Experten sollte als letzter Ausweg im Einklang mit den oben genannten Gründen in Betracht gezogen werden.

Wenn beispielsweise die Expertise des Sachverständigen im Privatgutachten angefochten wird, d. h. wenn im Gutachten suggeriert wird, dass der Sachverständige keine Sachkenntnis in der technischen Materie hat, wäre es angebracht, anstatt das Verfahren schrittweise zu befolgen, ein Gutachten von einem Sachverständigen auf dem Gebiet einzuholen. Denn damit das aus dem Gutachten gewonnene Ergebnis verwirklicht werden kann, muss der Sachverständige der besonderen Information oder technischen Materie kompetent sein.

Schließlich sollte in diesem Beispiel, wenn sich die Auseinandersetzung zwischen dem Gutachten des Sachverständigers und dem Privatgutachten auf das Rechtsgutachten auswirkt, geprüft werden, ob der Richter verpflichtet ist, das Verfahren zur Auflösung des Widerspruchs einzuhalten. Es sei darauf hingewiesen, dass ein Sachverständiger in Rechtsangelegenheiten nicht konsultiert werden kann (tZPO Art. 266). Gibt der Sachverständige in seinem Gutachten jedoch eine rechtliche Empfehlung ab und widerspricht diese Empfehlung der Auffassung des Privatgutachters für Rechtsfragen, braucht der Richter kein besonderes Verfahren zu befolgen, um diesen Widerspruch zu beheben. Weil der Richter das Gesetz von Amts wegen anwendet (tZPO Art. 33). Das Sachverständigengutachten oder Privatgutachten zu Rechtsfragen ist für den Richter nicht bindend. Die Tatsache, dass dieses Verfahren nicht durchgeführt wird, bedeutet jedoch nicht, dass das Privatgutachten einschließlich der rechtlichen Bewertung nicht berücksichtigt wird.

KISALTMALAR CETVELİ

ABD	: Ankara Barosu Dergisi
Art.	: Artikel
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AYM	: Anayasa Mahkemesi
B.	: Başvuru
Bd.	: Band
BAM	: Bölge Adliye Mahkemesi
BATİDER	: Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi
BBI	: Bundesblatt der Schweizerischen Eidgenossenschaft
BeckOK	: Beck Online Kommentar
BeckRS	: Beck-Rechtsprechung
BGE	: Entscheidungen des Schweizerischen Bundesgerichts
BGH	: Bundesgerichtshof
bkz.	: Bakınız
dp.	: Dipnot
C.	: Cilt
E.	: Esas
E-sZPO	: Schweizerische Zivilprozessordnung (Verbesserung der Praxistauglichkeit und der Rechtsdurchsetzung) (Entwurf), BBI 2020 2785
EBYÜHFD	: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
HD.	: Hukuk Dairesi
HMK	: Hukuk Muhakemeleri Kanunu
Hrsg.	: Herausgeber
K.	: Karar
karş.	: Karşılaştırınız
m.	: Madde
MDR	: Monatsschrift für Deutsches Recht
MİHDER	: Medenî Usûl ve İcra-İflâs Hukuku Dergisi
MüKO	: Münchener Kommentar

n	: Kenar numarası
NJW	: Neue Juristische Wochenschrift
NJW-RR	: Neue Juristische Wochenschrift Rechtsprechungs-Report Zivilrecht
No	: Numara
OGH	: Der Oberste Gerichtshof
RG.	: Resmî Gazete
r + s	: recht und schaden
S.	: Sayı
s.	: sayfa
SJZ-RSJ	: Schweizerische Juristen-Zeitung – Revue Suisse de Jurisprudence
sZPO	: schweizerische Zivilprozessordnung
T.	: Tarih
TNBHD	: Türkiye Noterler Birliği Hukuk Dergisi
tZPO	: türkische Zivilprozessordnung
vd.	: ve devamı
Vol.	: Volume
vorb	: Vorbemerkung
Yarg.	: Yargıtay
YHGK	: Yargıtay Hukuk Genel Kurulu
ZPO	: Zivilprozessordnung
ZZZ	: Schweizerische Zeitschrift für Zivilprozess- und Zwangsvollstreckungsrecht

KAYNAKÇA

AKİL, Cenk, “Medeni Yargılama Hukukunda Mahkeme Tarafından Atanan Bilirkişi-Uzman Tanuk Ayrımı”, ABD, 2011/2, s. 171-183.

ALİHOCAGİL, Ömer Buğra, “Medeni Usul Hukukunda Bilirkişi Raporunun Hazırlanması ve Bilirkişi Raporuna İtiraz”, EBYÜHFD, C. XXII, S. 3-4, 2018, s. 547-588.

ARSLAN, Ramazan/YILMAZ, Ejder/TAŞPINAR AYVAZ, Sema/HANAĞASI, Emel, Medenî Usul Hukuku, 6. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2020.

ATALAY, Oğuz, Pekcanitez Usûl Medenî Usûl Hukuku, C. II, 15. Bası, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2017.

ATALI, Murat, “6754 Sayılı Bilirkişilik Kanunu ve Hukukî Konularda Bilirkişilik”, AÜHFD, 65 (4), 2016, s. 3271-3282.

ATALI, Murat/ERDOĞAN, Ersin/GÜNDOĞDU, Süleyman Burak, Anayasa Mahkemesinin Medenî Usûl Hukuku Hakkında Bireysel Başvuru Kararları, Yetkin Yayınları, Ankara, 2021.

ATALI, Murat/ERMENEK, İbrahim/ERDOĞAN, Ersin, Medenî Usûl Hukuku, 5. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2022.

BASLER KOMMENTAR, Schweizerische Zivilprozessordnung, 3. Auflage, Basel, 2017 [BSK-ZPO/Yazar].

BINDER, Andreas/GUTZWILLER, Roman S., “Das Privatgutachten – eine Urkunde gemäss Art. 177 ZPO”, ZZZ, 2013, s. 171-176.

BRUNNER, Alexander/GASSER, Ivo Schwander, ZPO Schweizerische Zivilprozessordnung Kommentar, 2. Auflage, 2016 [DIKE-ZPO/Yazar].

BUDAK, Ali Cem/KARAASLAN, Varol, Medenî Usul Hukuku, 5. Bası, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2021.

DIRENİSA, Efe, “Hukuk Muhakemeleri Kanunu Çerçevesinde Tahkimde Hakem Kararlarının Gereğesi Üzerine Düşünceler”, Legal Hukuk Dergisi, C. 20, S. 233, 2022, 1549-1601.

ELYILDIRIM, Hasan, Hukuk Yargılamasında Uzman Görüşü, İstanbul 2021.

GHASSEMİ-TABAR, Nima/NOBER, Robert, “Der Privatgutachter im Zivilprozess”, NJW 8, 2016, s. 552-554.

GÖRGÜN, L. Şanal/BÖRÜ, LEVENT/KODAKOĞLU, Mehmet, Medenî Usûl Hukuku, 10. Baskı, Ankara, 2021.

HANAĞASI, Emel, *Medenî Yargılama Hukukunda Silahların Eşitliği, Yetkin Yayınları*, Ankara, 2016.

HASENBÖHLER, Franz/YAÑEZ Sonia, *Das Beweisrecht der ZPO*, Bd. II, Schulthess, Zürich, 2019.

HAUSHEER, Heinz/WALTER, Hans Peter (Hrsg.), *Berner Kommentar Schweizerische Zivilprozessordnung*, Band I: Art. 1-149 ZPO; Band II: Art. 150-352 ZPO und Art. 400-406 ZPO, Stämpfli Verlag AG, Bern, 2012 [BK ZPO/Yazar].

İŞİK, Sultan, *Uzman Görüşü: Mütalaa, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2015.

JAUERNIG, Othmar/HESS, Burkhard, *Zivilprozessrecht*, 30. Auflage, C.H.Beck, München, 2011.

KARSLI, Abdurrahim, *Medeni Muhakeme Hukuku*, 5. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2020.

KAŞAK, Fahri Erdem, "*Hâkimin Karar Verirken Bilimsel Görüşlerden Yararlanması (TMK m. 1/III)*", *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 79 (4), 2021, s. 1127-1167.

KRÜGER, Wolfgang/RAUSCHER, Thomas (Hrsg.), *Münchener Kommentar zur Zivilprozessordnung mit Gerichtsverfassungsgesetz und Nebengesetzen*, Band 2, 6. Auflage, C.H.Beck, München, 2020 [MüKoZPO/Zimmermann].

KURU, Baki/AYDIN, Burak, *Medenî Usûl Hukuku El Kitabı*, Cilt 1, 2. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2021.

MUSİELAK, Hans-Joachim/VOİT, Wolfgang (Hrsg.), *Zivilprozessordnung mit Gerichtsverfassungsgesetz Kommentar*, 19. Auflage, Verlag Franz Vahlen, München, 2022 [Musielak/Voit/Huber].

MUSİELAK, Hans-Joachim/VOİT, Wolfgang, *Grundkurs ZPO, Erkenntnis- und Zwangsvollstreckungsverfahren*, 14. Auflage, C.H.Beck, München, 2018.

NARBAY, Şafak/ÖZBAY, İbrahim, "*Türk Hukukunda Hukukî Mütalâanın Önemi ve Niteliği*", *BATİDER*, 2005, C. XXIII, S. 2, s. 117-146.

OBERHAMMER, Paul/DOMEJ, Tanja/HAAS, Ulrich, *Kurzkommentar ZPO*, 3. Auflage, Basel, 2021 [KUKO ZPO-Yazar].

ÖZBEK, Mustafa Serdar, "*Uzman Görüşünün Yargılamada Değerlendirilmesi*", *TNBHD*, C. 4, S. 1, 2017, s. 63-162 [Uzman Görüşü].

ÖZBEK, Mustafa Serdar, *Tahkim Hukuku*, 2. Cilt, Yetkin Yayınları, Ankara, 2022 [Tahkim].

ÖZEKES, Muhammet: *Medeni Usul Hukukunda Hukuki Dinlenilme Hakkı*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2003.

ÖZTEK, Selçuk, “*Bilirkişi Raporunun Hâkimi Bağlamaması*”, Prof. Dr. Ejder Yılmaz'a Armağan, C. 2, Yetkin Yayınları, Ankara, 2014, s. 1607-1625 [Bilirkişi Raporu].

ÖZTEK, Selçuk, “*Tanık, Bilirkişi İncelemesi, Keşif ve Uzman Görüşü*”, İstanbul Barosu Yayını, İstanbul, 2008, s. 197-205 [İBY].

PEKCANITEZ, Hakan, “*Özel Uzman (Bilirkişi) Görüşü ve Değerlendirilmesi*”, Makaleler, C. II, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 393-420.

PEKCANITEZ, Hakan/ATALAY, Oğuz/ÖZEKES, Muhammet, *Medenî Usûl Hukuku Ders Kitabı*, 10. Bası, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2022.

POSTACIOĞLU, İlhan E./ALTAY, Sümer, *Medenî Usûl Hukuku Dersleri*, 8. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2020.

PRÜTTING, Hanns/GEHRLEIN, Markus (Hrsg.), *Zivilprozessordnung Kommentar*, 12. Auflage, Luchterhand Verlag, 2020 [PG/Yazar].

RECHBERGER, Walter H./KLÍCKA, Thomas: *ZPO Zivilprozessordnung*, 5. Auflage, Verlag Österreich, Wien, 2019.

ROSENBERG, Leo/SCHWAB, Karl Heinz/GOTTWALD, Peter, *Zivilprozessrecht*, 18. Auflage, C.H.Beck, München, 2018.

SAENGER, Ingo (Hrgs.), *Nomos Kommentar Zivilprozessordnung Handkommentar*, 9. Auflage, Nomos, 2021 [HK-ZPO/Siebert].

SARISÖZEN, M. Serhat, “*Özel Bilirkişi (Uzman Görüşü)*”, Prof. Dr. Ejder Yılmaz Armağanı, C. 2, S. 1, Yetkin Yayınları, Ankara, 2014, s. 1699- 1728 [Özel Bilirkişi].

SARISÖZEN, M. Serhat, *Medeni Usul Hukukunda Soru Yöneltilme ve Çapraz Sorgu*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2016 [Çapraz Sorgu].

SCHLOSSER, Peter F., “*Spontan präsentierte Zeugen und (Privat-)Gutachten nach deutschem und österreichischem Recht*”, Festschrift für Walter H. Rechberger zum 60. Geburtstag, Springer, Wien, 2005, s. 497-511.

SCHMID, Hans, “*Privatgutachten im Zivilprozess*”, SJZ-RSJ 2016, s. 527-528.

TANRIVER, Süha, *Medenî Usûl Hukuku*, Cilt I, 4. Bası, Yetkin Yayınları, Ankara, 2021.

THOMAS, Heinz/PUTZO, Hans, *ZPO Zivilprozessordnung, FamFG Verfahren in Familiensachen, EGZPO, GVG, EGGVG , EU-Zivilverfahrensrecht Kommentar*, 41. Auflage, München, 2020 [Thomas/Putzo/Yazar].

TORAMAN, Barış, *Medenî Usûl Hukukunda Bilirkişi İncelemesi* (6754 Sayılı Bilirkişilik Kanunu ile Getirilen Yenilikler Çerçevesinde), Yetkin Yayınları, Ankara, 2017.

v. HARDENBERG, Rüdiger Graf, *Das Privatgutachten im Zivilprozeß - unter Berücksichtigung der Rechtslage im Strafprozeß*, 1975.

VORWERK, Volkert/WOLF, Christian, Beck'scher Online-Kommentar, 44. Edition, Stand: 01.03.2022 [BeckOK-ZPO/Scheuch].

VOSSLER, Norbert, *"Beweiswürdigung: Widersprüche zwischen Gerichtsund Privatgutachten"*, MDR, Vol. 74 (7), s. 396-397.

WIECZOREK, Bernhard/SCHÜTZE, Rolf A. (Hrsg.), *Zivilprozessordnung und Nebengesetze, Großkommentar, 6. Bd., 4. Auflage, 2013* [Wieczorek/Schütze/Ahrens].

YAZICI-TIKTIK, Çiğdem, *"HMK M. 293'teki Uzman Görüşü Kurumu ile Anglo-Sakson Hukuk Sistemindeki Uzman Tanık Kurumunun Karşılaştırılması"*, MİHDER, C. 7, S. 20 (2011/3), s. 79-100.

YILDIRIM, Mehmet Kamil, *Medenî Usûl Hukukunda Delillerin Değerlendirilmesi*, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul, 1990.

ZORA, Fatih, *Anglo Amerikan Hukuku İle Karşılaştırılmalı Olarak Medenî Usûl Hukukunda Bilirkişilik*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2022.